

LAYIHƏ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kültürə İnteressən Vəsaitlərinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDİF

Mövzu: "Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği"

QAFQAZ Albaniyası dövlətinin ərazisi çoxsaylı yazılı tarixi mənbələrin məlumatına görə, eramızın əvvəllərindən VIII əsrin əvvəllərinədək cənubda Araz çayından şimali Qafqazdakək, şərqdə Xəzər dənizinin qərb sahilindən Göyçə gölünün qərbdə yerləşən torpaqlardək geniş bir sahəni əhatə edib. Bu yerlərdə qədim zamanlarda maldarlıq, əkinçilik və sonatkarlıqla məşğul olan müxtəlif dilli tayfalar yaşayıb. Bunlar içərisində saklar, qarqarlar, quzlar, kanqarlar, hunlar, şamaxqlar, türklər, muğlar, tımaxilər, suranlar, şirvanlar və digər türkdilli tayfalar üstünlük təşkil ediblər. E. ə. VII əsrin əvvəlində kimmer, skit və sakların Azərbaycanda məskunlaşması onların gələcək Albaniya ərazisində xüdə dövlət təşkilatlarının formalaşmasına təkan verib, Əhəmənilərin hakimiyyəti illərində (e. ə. VI-IV əsrlər) Albaniya yadək etnoslar bu hakimiyyəti nominal (sözə) da olsa tanıyırdılar, mərkəzə xərac verirdilər, müharibə zamanı Əhəmani ordusuna hərbi dəstələrlə təchiz edirdilər. Qavqamela (Cancal) döyüşündə albanlar, sakinlər, kaspilər Əhəmani şahı III Daranın tərəfində döyüşürdülər. **Güman etmək olar ki, Albaniyada artıq ordu yaradılmışdı və dövlətin vahid mərkəzdə birləşdirilməsinə başlanmışdı. Bəzi mülahizələrə görə, (V.V. Bartold), gəyə albanlar Qavqamela döyüşündə müstəqil yax, müzdlü sifətilə Midiya ordusunun tərkibində cəvş edirdilər. Lakin qaynaqlar göstərir ki, albanlar müdiyalılarla birlikdə deyil, şah III Daranın dövrəsində mövqə tutmuşdular. Deməli, albanların döyüşkən keyfiyyətləri və cəsarətli əhəmənilərə məlum imiş. Eramızdan əvvəl V əsrdə yaşamış antik müəllif Herodot yazır ki, skiflər - türkdilli tayfalar müdiyalılarla müharibədə qələbə çaldıqdan sonra Qafqaz ərazisində dövlət yarattımslar. Skif çarlığı kimi tanınmış bu dövlətin qədim Albaniya dövləti olduğu güman edilir.**

Eramızın əvvəllərində Qara dənizin şərq sahillərindən Xəzər dənizinədək böyük bir ərazidə skiflər - türkdilli tayfalar yaşayımslar. Bu fikri bir çox antik müəlliflər də təsdiq etmişlər. "Tarixin atası" Herodot (e.ə. V əsr), Miletli Qekatey (e.ə. VI-V əsr), Dionisiy Perieqet (e.ə. II

əsr), K.Ptolomey (II əsr) və digər müəlliflərin əsərləri Qafqazın türk etnosunun vətəni olduğunu təsdiq edilməz şəkildə sübut edir. Qafqaz Albaniyasının tayfa itti-faqları başçılarının və çarlarının bir çoxunun adları türk mənşəli olmuşdur: Aran, Aray, Ərbaq, Baştaq, Əmbək, Əmək, Həraq, Nuraq, Dalak, Huray, Hiyran, Əncək, Bore, Ərbun, Bəzək, Yu-saq, Qaynaq, Səqayord, Körnög, Vaçağan, Uray, Umair, Satay, Asay və sair.

Cənubi Qafqazın ərəblər tərəfindən işğalı dövründə, VIII əsrin əvvəllərində bu dövlət dağılmışdır. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikası ərazisində Qafqaz Albaniyasının zəngin memarlıq irsinə aid xeyli məbədə, kilsə və monastrlar vardır. Albaniyanın həqiqi tarixinin və abidələrinin öyrənilməsi sahəsində son vaxtlar milli tədqiqatçı alimlərimiz tərəfindən müəyyən işlər görülmüşdür. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə təşkil edilmiş arxeoloji ekspedisiyalar zamanı alban mədəniyyətinin incikliklərini özündə əks etdirən külli miqdarda maddi-mədəniyyət nümunələri aşkarlanmışdır. Təşkil edilmiş arxeoloji ekspedisiyalar arasında Mingəçevir, Şamaxı, Qəbələ və Qax ekspedisiyaları öz möhsuldarlığı ilə diqqəti cəlb etmişdir. Alban dağ heykəllərinin xüsusi mövzu qərşivesində arxeoloji tədqiqinə 1982-ci ildən başlanılmış və mövzu ilə əlaqədar bir sıra əsərlər nəşr edilmişdir. Azərbaycan arxeoloqlar tərəfindən Qarabəğli daşdan alınmış 19 insan heykəli qeydə olmuşdur. Bu abidələr Mollalar, Şəfəbiyli, Suma, Güllüca (Ağdam rayonu), Şatırlı (Berdə rayonu), Cənaytaq (Ağdərə rayonu), Seysulan (Tər-tər rayonu) kəndləri yaxınlığında aşkar edilmişdir. Bu heykəltarşılıq abidələrin qədim zamanlarda Qarabəğli dağlıq və düzənlik hissələrinin vahid etno-mədəni məkana daxil olduqlarını təsdiq edir.

Alban məskənlərinin material-n öyrənilməsi iticiməli-tiqitəsadi münasibətləri səciyyələndirmək üçün xüsusi böyük əhəmiyyətə malikdir. Yaxıms məskənləri əsasən çay kənarlarında, müəbit torpaqlara malik, strateji cəhətdən əlverişli və b. sahələrdə yerləşirdi. Bəzi məskənlər xüsusi qəzilmis dərin xöndəklərdə qorunur (Qəbələ, Qalagah, Şortəpə),

Qafqaz Albaniyasının zəngin memarlıq irsi var

BU MƏDƏNİYYƏTİNİN İNCƏLİKLƏRİNİ ÖZÜNDƏ ƏKS ETDİRƏN KÜLLİ MİQDARDA MADDİ-MƏDƏNİYYƏT NÜMUNƏLƏRİ AŞKARLANIB

daşdan hörlən müdafiə ha-sarları (Qırlar), yaxud torpaq səd və ya xöndək (Şortəpə) ilə döv-rələnirdi. Kiçik otaqlarla yanaşı, Şərq memarlığına məxsus for-malarda tikilmiş, böyük, sütunlu salonları olan saray tipli binalar da vardır; sütunların daş bazaları qalmışdır (Şartəpə, Xınısıl, Qə-bələ). İri binalar üçün əsas tikinti materialı çiy kərpic idi. Çox qalın divarların bünövrələri çaydaşın-dan qoyulurdu. Məskənlərin mərkəzi binalar - qəsr və ya akropol - küncələrdən kvadrat bürclərlə möhkəmləndirilirdi (Qırlartəpə). Zəlzələ təhlükəsi çox olan rayon-ların memarlığında da hörgüyə arada ağac tirlər (kətül) qoyulurdu ki, bu da tikintinin davamlılığını artırırdı. Binaların damı kiromitlə örtülürdü (Qəbələ, Mollasıqıl), divar və döşəmələri palçıqla su-variantı. Arxeoloji qazıntılardan hörmə çubuk izləri ilə birlikdə çoxu qalıqları aşkar edilmişdir. Tikintidə ağacdan geniş istifadə edilirdi; kömürleşmiş ağac ma-terialı qalığı bunu aydın göstərir.

Məskənlərin ərazisində çoxlu (məsələn, Mingəçevirdə 23-ə qədər) dulus kürəsi vardır. Mə-dani təbəqələrdən metallurgiya ilə bağlı materiallar: bitulər (Qalagah), tökmə usulu ilə bə-zək şeyləri hazırlamaq üçün daş qaliblər (Şortəpə) və s. tapılmışdır. Eramızdan əvvəl III əsrin axırlarından Qəbələnin Çaqqal, Qala və Səlbir hissəsində zəngin həyatın varlığı təsdiq edilmişdir. Qəbələ möhkəm müdafiə tikililə-

ri ilə əhatələnmışdi. İctimai bina-lardan birinin divarlarının qalınlığı 2 metrə yaxın olub, bir neçə salonu vardı. Binaların üstü yüksək keyfiyyətli kiromitlə örtülmüşdü, kiromitə ustaların damğaları və başqa fərləndirmə nişanları vurulmuşdu. Təssərrüfatın müxtəlif sahələri, sonatkarlıq, daxili və xarici ticarət, habelə pul dövətili intensiv inkişaf edirdi. Anbarla-rın, müxtəlif mallar doldurulmuş sandıqlar möhürleyərkən təbiiq edilən möhür və ya bularlar (möhür vurulmuş gil parçaları), habelə çoxlu dən daşları, ərəz saxlanılan iri küplər eramızdan əvvəl III-II əsrlərdən intensiv tə-sərrüfat və ticarət həyatının sə-ciyyəvi əlamətlərini əks etdirirdi.

Azərbaycanın müxtəlif rayonlarında: Qaraköbər (Ağcabədi rayonu), Qalətop (Qax rayonu), Əmirvan, Seydətala (Qəbə-lə rayonu), Vardanlı (Oğuz rayo-nu), Cənaxar, Xuçbələ (Quba rayonu), Kırzan (Qax rayonu), Torpaqlıca (Qax rayonu), İsmayil Şamaxı, Füzuli, Gəncə, İsmayil Şəmki rayonlarında, Alazan çayı hövzəsində, Dağüstəndə və Kür ilə Araz arasındakı ərəz çay-xanlıq döyrənilmişdir. Qədim qə-bir abidələrinin tədqiqi Albaniya əhalisinin döyüşgərçətli, dini və etnik fərləngini əks etdirən zəngin materialı vermişdir. Meyiti torpaqdan seçmək üçün çox vaxt qəbirin yerinə ağ əhəng çökəli,

habelə çiy kərpic və ya taxta döşənirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, bir qəbiristanın hüdüdləri da-xilində çox vaxt ölümlər müxtəlif qaydada dəfn olunmuşdur; eyni zamanda məskənin ətrafında bir neçə qəbiristan olması halları da məlumdur. Ölümlər dördkənc, dəyirni, ovalşəkili torpaq qə-birlerde, küplərdə, taxta qutular-da, saxsı təkədə, çiy kərpicdən hörlümlü qəbirdə, daş qutularda, habelə kətakobalarda dəfn edilirdi. Məsələn, Nüydü, Qəbələ, Yaloylutəpə, Uzunboylar üçün torpaq qəbirilər, Qaraköbər qə-biristanı üçün küp qəbirilər, Xanlar üçün (Gəncə yaxınlığında) çiy kərpicdən hörlümlü qəbirilər, Mollasıqıl üçün saxsı tabutlar səciyyəvi olduğu halda, Şamaxı və Mingəçevir məzaristanlarında bir qəbiristanın hüddüdan daxilində bir neçə tip qəbirilər məlumdur ki, bu da görünür, müxtəlif etnik qrupların mövcud olması ilə bağ-lıdır. Bu və ya digər dəfn qay-da-larına görə müxtəlif bir-birindən məlumiyyətləri də bit-birindən ayrımaq mümkünkündür. Məsələn, ölümlün bükülmə vəziyyətdə qoy-uldugu, özünəməxsus səciyyəvi kəramətli olan torpaq qəbirilər müstəqil arxeoloji mədəniyyət kimi ayrılmış və ilkin aşkara çı-xarıldığı yerə görə, "Yaloylutəpə mədəniyyəti" adını almışdır.

(ardı var)
"Üç nöqtə"